

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՄՈՒՐՂԱՆԵՑԻ

(ԺԱ. Դար)

Մեր հռչակաւոր գրիչներէն մին եղած է Գրիգոր Մուրղանցի: Շատ յարգի նկատուած է Աւետարանի այն օրինակը զոր պաշտօնաւորած է իր ճարտար գրչով: Իր մասին պովասանական յիշատակութիւններ միայն ունին հետագայ գրիչներ: Հոս ժամանակագրական կարգով կը ներկայացնենք այն վկայութիւնները որոնց հանդիպած ենք ցարկ:

1.— Թվ. 1144.— Մագաղաթեայ յիշատակարան մը ուր կը կարգացուի. «... այսմ անդիւտ մարդարտիս եւ ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանցւոյ ճարտարագիծ գրչի...» (Հանդ. Ամս. 1908, էջ 62):

2.— Թվ. 1157.— «Յամի հաղարհորդի յիսուներորդի ութերորդի Աստուծոյ մերոյ եւ Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի դալլատեան, յորում ամի ժամանէր թիւ տոմարի շրջադալութեանս Հայոց ՈԶ (606+551=1157) զրեցաւ աստուածախառն մատեանս, քրիստոսածիր կոսակ սրբոյ Աւետարանիս, յընտիր եւ ի լաւ աւրինակէ, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանցւոյ՝ զրչի ճարտարի, որոյ առեալ էր դարբինակն ի պանծատանէն Գաղկայ թագաւորին Հայոց, եւ իւրաք ձեռաւ գրեալ զԱւետարանն մեծի կաթողիկոսին տեառն Գրիգորիսի⁽¹⁾: Եւ

Կոստանդին գրիչ Ուռհայեցին⁽²⁾, կալով ի տան նորա յաղագս աւրինակի գրեաց: Ողորմեսցի նմա Տէր» (Յուցակ Ձեռագրաց Մշոյ, Երուսաղէմ, 1967, էջ 1):

3.— Թվ. 1219, Ռարբերդ.— «Շնորհիւ Տեառն սկսաւ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի զհինարեբ սուրբ Աւետարանս, ի փառաւոր աւրինակէ, որոյ Մուրղանցի կոչիցի, ի թուիս ՈկԸ, ի նուստ անապատիկս Բարգանձա, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնիս, ի հայրապետութեանս

(2) Յոյժ Յարտաբ գրիչ Կոստանդին Ուռհայեցիի «ամենալաւ օրինակէն» վասիլ գրիչ կը գաղափարէ իր Աւետարանը, 1161ին, Եղեսիոյ մէջ, միջին երկաթագրով, Քրիստափորի եւ իր կնոջ Ալզոցի պատուէրով: Երբեմն Ամասիայի Ս. Աստուածածին եկեղեցիին պատկանող Նայդ Աւետարանը այժմ կը գտնուի «Ձիկազոյի Միջգլմի Համայնարանի Մատենադարանում» (Թիշու. Ձեռ. Ամբիլիաս, էջ 377):

Աւելի ուշ, 1238ին, Գրիգորիոս գրիչ ալ, Անդուլ Անապատին մէջ, կը գաղափարէ Աւետարան մը, եւ իր յիշատակարանին մէջ կը շնչոտ՝ գրելով.

«Արդ որք ի տոյն տաւ պատուիլի վայելէ՞ սիրով ուրախալի, առցէ յաղագս աւրինակի, սա է ըմտիր եւ գովելի, ի գրչէ յոյժ Յարտաբի, Ուռհայեցի Կոստանդինի, փոխակերպեալ յայս քարտեմի».

Այս Աւետարանն ալ ժամանակին կը գտնուէր Ամասիայի Ս. Աստուածածին եկեղեցին (Թիշու. Ձեռ. էջ 850-862, եւ 929-930):

(1) Հաւանաբար Գր. Վկայաւեր, Կաթողիկոս 1063-1103:

տեառն Յոհաննիսի եւ յեպիսկոպոսութեան տէր Առաքելի, ընդ ձեռամբ Կողմաի մեղաւորի եւ անարժան զրէի: Արդ, ով աստուածասէր հարբ եւ եղբարք, յորժամ ըստաւորիք սովաւ, յիշենալիք զկողմա ե զծնողս իմ եւ զեղբարս, զի ողորմեացի մեզ Տէր Քրիստոս...» (Թիւտ Զեռ. էջ 801):

4.— Թվ. 1230, Թէոդուպոլիս.— «Իսկ եւ եղկէլիս Գրիգոր զրիշ, փափաղող եղևալ այսմ անմահական ըմպելոյ, հայցեմ ի Տեառնէ զայս ջուր կենդանարար, բղխեալ ի բնութիւնէ Սրբոյ Երրորդութեան, ի յարուցումն պատգեալ հոգւոյ իմոյ: Եւ ըստ յուսոյն իմոյ, որ աս Քրիստոս, ետ Տէր զինդրուածս իմ, զի ի վաղուց ժամու ցանկացևալ էի այսմ անպիտո մարդարտիս, եւ ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ, ճարտարագիծ գրէի եւ անյաղթ պիտնականի: Եւ ըստ յաջողելոյն Աստուծոյ, եղեւ ըստ կամաց իմոց» (Հ. Բ. Սարգիսեան, Յուցակ Զեռ. Վենետիկի, Ա. Հատոր, էջ 572):

Յուցակիս հեղինակը կը կարծէ թէ Մուրղանեցոյ այդ հռչակեալ Աւետարանը այժմ կը գտնուի Վենետիկ, 1400 (108) թիւին ներքեւ, եւ, Տրապիզոնէն հոն բերուած ըլլալուն համար, յորջորջուած է Տրապիզոնի Աւետարան (Հմմտ. նոյն, էջ 574 եւ 483):

5.— Թվ. 1306, Կարին. Գրիշ՝ Աստուածատուր արեղայ.— «Ի Թուականիս հայկազեան տումարի 256, շնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեալ սուրբ Աւետարանս Տեառն մերոյ Թիւտի Քրիստոսի, շարագրեալ ի չորից ամուլաց, պրեցաւ ի մեծ գղեկի մայրաքաղաքիս Կարնոյ ... ի ստոյգ յընտիր արիւնակէ, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ: Եւ էր յայսմ ժամանակի առաջնորդ Մուրր Ուխտիս եւ սպասաւոր սուրբ խորանացս Դաւիթ քահանայ նմանեալ Մեղիքսեղեկի քահանայութեանն, եւ ինն երանութեանն, որ ի Քրիստոսէ, նովիմբ փարթամացեալ:

զի ես նուստս եւ մեղապարտ Աստուածատուր արեղայ տարաշխարհիկ լեալ ի Խաղտեաց գաւառէն աղքատաբար եւ ոչ ինչ ուսնելով, եւ Դաւիթ քահանայն շնորհեաց մեզ զթուխտ եւ զաւրինակն, սիրով ընկալեալ բաղում մարդասիրութիւն ցուցին մեզ» (Խապոյեան, Յուցակ, տետր է, էջ 486-487):

Իսկ այլուր, լուսանցքի վրայ, գրիշը որձանադրած է. «Այս սքանչելի աւրինակս, որ հաղիւ կայցէ այսպիսի ընտիր աւրինակ, հչլիրտ, եւ իմաստնոց վարդապետաց ճշգրրոտած, Դաւիթ քահանայ շնորհեաց մեզ զաւրինակս, եւ Քրիստոս նմա՝ զիւր արքայութիւնն» (նոյն, էջ 485):

6.— Թվ. 1310, Բաբեղդ, Գրիշ՝ Աւագ քահանայ.— «Յիշենալիք զարժանաւորսս ամենայն բարեաց՝ զիսհմ եւ զհանճարեղ, զշնորհազարդ եպիսկոպոսն մեր՝ զտէր Սահակ, ողջ լինել կրկին կենդանութեամբ եւ պարագայց ամաւք, զի շնորհեաց մեզ աւրինակ ընտիր: Յիշենալիք եւ զսրբասէր քահանայ զՍամուէլն եւ զաւակն իւր, որ ետ կրկին այլ աւրինակ, որ ստուգեցաք, եւ զկարապետ քահանայն, որ միւս աւրինակ այլ շնորհեաց, որ կոչի Մուրղանեցի՝ քանզի յերկուց եւ յերեց վկայից հաստատի ամենայն բան: Զի յորժամ յաւարտումն հասաւ, եղաք զերիս ընտիր եւ անուանի Աւետարանքս եւ ստուգեցաք, որ մին շառաւեղաւք էին գրած: Եւ մի հայիք ի յայմարութիւն իմ եւ զանարհեստ դիրս, զի բաղում աշխատանս կրեցի մինչ ի ձեռն բերի զաւրինակերս եւ ստուգցի: Որոց, շնորհաւաց արինակացն, շնորհեացէ Քրիստոս Աստուած զիւր արքայութիւնն աստ եւ ի հանդերձեալն, ամէն» (Լ. Ս. Խաչիկեան, ԺԻ. Դարի Թիւտաւարաններ, էջ 71-72):

Ուրեմն վերագրեալ տեղիքներուն համաձայն, Գրիգոր Մուրղանեցիի Աւետարանը ծագած է Գագիկ Թաղաւորի գանձատունէն առնուած օրինակէն. իսկ Մուրղանեցիի օ-

րինակէն ուղղակի (կամ միջնորդաբար) դադարաւորուած են Հետզհետէ Հինգ կամ վեց Աւետարաններ, այսպէս,

1.— 1144ին, անյայտ:

2.— 1157ին, Երբեմն ի Մուշ:

3.— 1219ին, Կողմա գրչէն, այժմ Երևան, թիւ 83:

4.— 1230ին, Գրիգոր գրչէն, այժմ Վենետիկ, թիւ 325 (129):

5.— 1306ին, Աստուածատուր գրչէն, այժմ Երուսաղէմ, թիւ 2588:

6.— 1310ին, Ասպ գրչէն, այժմ Երևան, թիւ 280: Մուրղանեցիի օրինակը գործածած է րազդատութեան համար:

Գրիգոր Մուրղանեցիի Աւետարանին ծագման վայրը որոշ չէ, եւ ոչ ալ՝ անոր գտնուած Հնադոյն կայանները. Հետագային այն յաջորդաբար կ'երեւի Խարբերդ, 1219ին, Թէոդուպոլիս = Կարին, 1230-1306ին⁽³⁾, եւ քիչ յետոյ, 1310ին՝ Բաբերդ:

(3) Համառոտ կրնայ համարուիլ որ, Կարին գտնուած շրջանին, մօտաւորապէս ժ.գ. դարու կիսուն, ճարտար արուեստագէտ մը մտքով լրացուցած ըլլայ Տրապիզոնի (Մուրղանեցիի) Աւետարանին վնասուած կորսուած մասերը.— Հմտ. Հայկական Մանրանկարչութիւն, Ա. Վեներիկ, էջ 29:

Ապա, եթէ ճիշդ է Հ. Բ. Սարգիսեանի կարծիքը, տեսնուած է Տրապիզոն, եւ անկէ բերուած Վենետիկ, ուր կը հանգչի այժմ 1400 (108) թիւին տակ:

Գալով Գրիգոր Մուրղանեցիի գործածած օրինակին, որ առնուած էր ճիշտ գանձատանէն Դապկայ թաղաւորին Հայոց, մեր միտքը կու գայ անմիջապէս Կարսի Գաղիկ թաղաւորին Հոյակապ Աւետարանը, որ այժմ կը պահուի ի Ս. Յակոբ: Այդ Աւետարանը գրուած է 1028-1064ի միջեւ (Հմտ. Յիշտ. Զեռարաց, էջ 237-244):

Ուրեմն, եթէ ճիշդ է մեր ենթադրութիւնը թէ Կարսի Աւետարանը գործածուած է իբրեւ օրինակ Տրապիզոնի Աւետարանին, այս վերջինին գրութեան ժամանակը կ'ըլլայ ժ.Ա. դարու երկրորդ կէսը, որ է 1066 թուականէն ետք, քանի որ Գրիգորիս Կաթողիկոսի համար օրինակած է, զոր Վկայասէրը համարեցինք առաւել հաւանականութեամբ: Եւ եթէ Տրապիզոնի Աւետարանը արդիւնքն է Գրիգոր Մուրղանեցիի գրչին, այս համարաւալ գրին ալ ուրեմն ապրած է նոյն ժ.Ա. դարուն:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ,